

Billsbo

Tom Sävström

Som nybliven "suring" i slutet på 60-talet, började jag utforskningen av nya "tassemarker", exempelvis var trakterna öster om samhället och kring Långsjön tämligen okända för mig. Ett område som ofta blev besökt var markerna kring Hälsingtorp, liggandes på skultnasidan, strax utanför vår kommungräns. Dess åkrar och gården var välbesökta av skogens vilt, vilka jagades ganska flitigt med nyinköpt "spegelreflex" och 400 mm. tele.

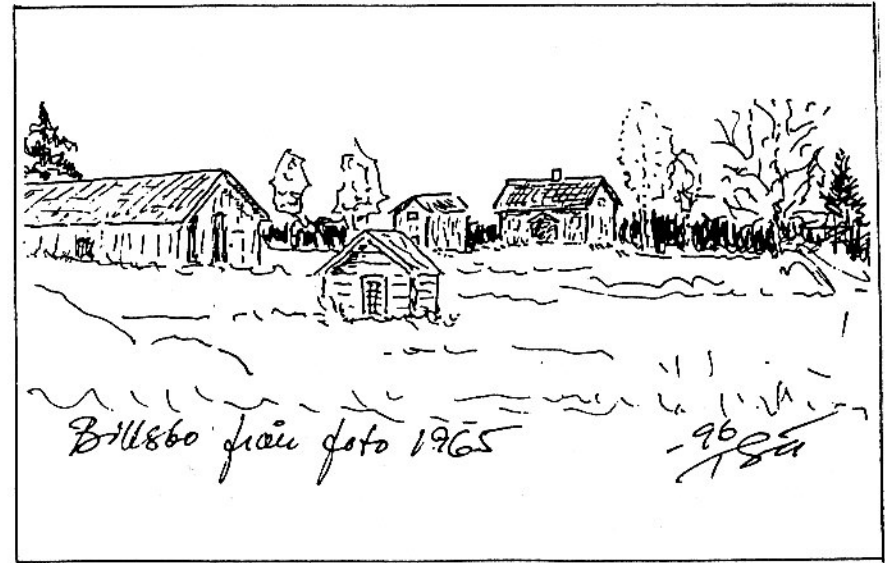
Billsbo var ett annat område som jag då och då kom att besöka och som jag först kom i kontakt med via berättelser, förmedlade av Henning Bäck, som då var elektriker på bruket tillika medlem i biologiska föreningen. Henning var likom jag "älgjägare", med kameran som vapen. Vid den här tiden var de gamla odlingsmarkerna kring torpet ännu tämligen öppna och god överblick hade man från själva "torpkullen".

Nu var det dock inte Billsbos "storvilt" som gjorde störst intryck på mig, snarare var det de gamla och ihåliga ekarna som växer där. Särskilt den torra eken med de spretiga grenverket, stående där vägen kröker av mot gårdstunet. Den är fortfarande mäktig att skåda, särskilt i siluett mot rodnande

kvällshimmel. Sitter sedan sparvugglan i trädet är stämningsbilden fulländad. Invid denna ek finns också en liten fluk, som vattenfylls en tid under snösmältningen. Detta "fenomen", kombinationen ek - vattenfluk, finns som bekant på andra platser i våra skogstrakter. Tillfälligheter, eller...?

Historik

F.d Billsbo var ett mycket gammalt hemman, tillhörande Östsura Mellangård och ägdes av häradshövding Per Larsson Gyllenhök. Från 1720 utarrenderades Billsbo av kronan till åbon Josua Andersson. 1727 försöker assessorikan Fru Lillienstierna förvärva ¼ mantal Billsbo. Hennes intresse gällde främst erhållandet av större skogstillgångar, till Billsbo hörde nämligen 348 tunnland skogsmark.. Denna tid ägdes Östsura Mellangård av brukspatron Magnus Schenström, Ramnäs, som också gjorde anspråk på att köpa Billsbo. Anledningen till att denna affär blev aktuell var att år 1698 hade Billsbo frångått Östsura mot egendomsbyte i Väster Färnebo. "Kammarkollegiet ansåg dock åbon Josua Andersson närmast berättigad till Billsbo och utfärdade för honom köpebrev mot 66 riksdaler 21 öre 8 penningar silvermynt". Under de följande hundra åren

bytte Billsbo många gånger ägare och kom att återförenas med sitt ursprungliga stamhemman år 1847.

Senast bodde i Billsbo Maria och Wynny Hagström med barnen Laila och Yngve, mellan åren 1941 - 1959. Torpstugan innehöll stort kök samt kammare och ett litet sovrum. Arealen odlad mark uppgick till 10,5 ha., varav 6,5 ha. åker. De kreatur som hölls på gården var 5 - 6 mjölkkor, 2 hästar, grisar och höns.

Ett stycke väster ut mot Långsjön finns en gammal nu granbevuxen utäga och invid denna en förfallen lada. På gårdstunet finns jordkällaren kvar, tämligen väl bevarad. Annars revs de flesta ekonomibyggnaderna på tidigt 60-tal, medan torpstugan brändes av brandkåren i början på 70-talet. Dess för innan hade den under något år

nyttjats som föreningslokal av ortens scouter.

Natur- och kulturvärden

Ekarna har redan omnämnts och dessa finns med ett 15-tal träd i omgivningarna, därav ett par med ansenliga dimensioner och ålder, kanske 300 - 400 år. Dessa träd kan vara samtida med nyodlingen på stället. I spridda bestånd växer också hassel, speciellt i den unga blandskogen nordväst ut. Billsbos läge, på gränsen mellan skogslälandet och mälardalen, innebär att det tangeras av en mildare klimatzon. De båda inslagen, ek och hassel, kan utgöra en rest (relikt) från tiden då varmare klimat rådde i vårt land - för 5000 - 6000 år sedan.

Ovanliga svampar

På gamla grova ekar brukar finnas en intressant kryptogamflora, inte minst

bland svamparna. Billsbo utgör en av två kända växtlokaler i vår kommun för den ovanliga oxtungsvampen *Fistulina hepatica*, (numera rödlistad H4). Arten växer bara på grova ekar och den är mycket mjuk i sin konsistens genom att den innehåller stora mängder vatten. Det är ingen matsvamp hos oss, däremot i Amerika, (förstås), där den kallas för "poor mans beef".

En annan svamp som växer här, likaledes knuten till ekved, är korkmusslingen *Daedalia quercina*, som växer på torra stammar eller grenar. På markliggande grova ekgrenar har hittats rutsinn, *Xylobulus rutilans*, en art som indikerar höga naturvärden. På den grova torra eken har svaveltickan *Lae-tiporus sulphureus* noterats, senast 1994. Den är med sina färger i gult och orange en av våra vackraste tickor. Arten är 1-årig och kommer inte varje år på samma träd.

Bland marklevande svampar, likaledes knutna till ek och som hittats i Billsbo, kan nämnas strumpspindelskivling *Cortinarius torvus*, tuvhätta *Mycena inclinata* och falsk rutsopp *Boletus porosporus*. Vård att notera är också det hittills enda fyndet av kolvsvamp *Epichloe typhina* i kommunen, vilket gjordes 1994, växande på hundäxing. Den sprids med en liten fluga, *Phorbia phrenione*, genom att denne äter svampens konidier som passerar oskadade genomflugans matsmältningskanal. (Konidier = förökningskroppar bildade på könlös väg.)

Kulturväxter

Inga direkt anmärkningsvärda eller "pulshöjande" arter har noterats bland

kärlväxterna. Bland kvarstående kulturväxter finns plommon, krusbär, syren, klasespirea, såpnejlika och kärleksört. Vad beträffar klasespirean verkar den förr ha varit en vanligt odlad "torp- och gårdsväxt" i våra trakter. Vid flera gamla ödetorp kan den ses och att den fortfarande sprider sig, tyder på konkurrenstålighet. En liten vacker ört som gynnades av gamla tiders skogsbete växer här i granskogens dunkel, nämligen ögonpyrolan, *Moneses uniflora*.

Fåglar

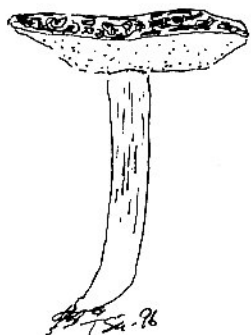
En vårmorgon fram i månadsskiftet april maj kan Billsbo bjuda fågelvännen en nog så njutbar upplevelse. Sparvuggla och pärluggla brukar hävda revir i närheten och i nejden hörs "kuttret" från orrarnas spelarenor. Hackspettarna, dessa naturens "nyckelarter", trummar in den nya dagen och ringduvan "duar" från grantätningen. Skogsduva, större hackspett och trädkryp har på senare år häckat i de äldsta ekarna.

Apropå hackspettarna förmår de liv upp naturen även höst och vintertid med sina ljudliga läten. Innevarande höst hade Mikael Leppälampi turen att få sig till livs en kryddad upplevelse i Billsbo, serverad av en vacker gråspettthane. Och var satt den och ropade om inte i den torra "Billsboeken"!

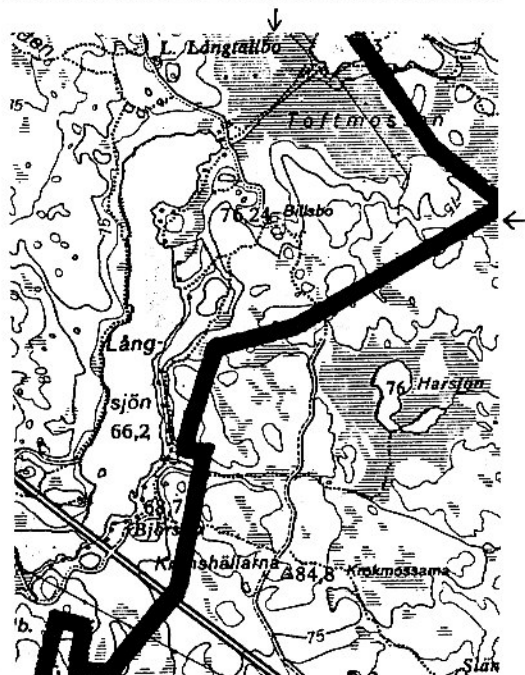
En annan trevlig fågelupplevelse kan man få fram på höstkanten, då nötskrikorna flyger mellan ekarna och den intilliggande granskogen, fullt upptagna med hamstring av ekollon inför stundande vinter. Nötkräkan kan också ses i samma ärende, dock mera specialise-

"Billsboeken"
Teckning: Leif Blomkvist.

Falsk rutsopp.
Teckn. Tom Sävström

rad på hasselns nötter. När dessa fåglar kommer flygande med sina förråd "putar" krävan så de från sidan får halsformen som hos en flygande häger.

Ekvård

1992 genomförde vi i naturskyddsföreningen tillsammans med Hembygdsföreningen en omfattande restaurering av ekmiljön i Billsbo. Det innebär att vi högg bort sly och grova barrträd som trängde sig in på träden och hämmade dess tillväxt. En annan aspekt som fanns med i bilden är att fristående och solexponerade ekar är viktiga för sällsynta och hotade lavar, särskilt om träden har grov skrovlig bark. I ekarnas "mulm" trivs allehanda skalbaggar. I gläntan som skapades kring ekarna be-

stod marken tidigare av en barrdominerad matta, vilken efter röjningen fick en helt annan karaktär. Bland örter som kom kan nämnas svinrot, stor och liten blåklocka, vispstarr, lundstarr, bergslok och skelört. Andra året började pipröret dominera vissa ytor. På något sätt avser vi hävda marken, varvid slåtter och bränning kan bli aktuellt.

Projektet som genomfördes i samråd med markägaren AssiDomän innebär vidare att gårdstunet ska hållas öppet och att en promenadslina (Ekstigen) har anlagts. Kallkällan som ligger i granplanteringen nedom torpruinen har rensats och skyltats. Så medtag matsäck, promenera ekstigen och känn historiens vingslag i Billsbo!

Kluset och mytiskt kring arrendator Per Erlandsson

Erik Björkström

Varande en gammal Ramnäsare i den s.k. förskingringen har jag genom en gammal bekants förmedling vid ett par tillfällen förärats den eminenta Mergus.

I ett av numren fanns med en uppgift som förbryllade mig. Nämligen den att en Per Erlandsson för sådär bortåt 150 år sedan varit brukare av Skogsmuren under Ramnäs Bruk. Uppgiften betvivlas inte; den är ju framforskad ur arkiv och Mergus förefaller inte servera några hafsverk.

Men ändå... En man med samma namn och därtill verkande under samma tidsrymd förra århundradet, den mannen har berättas mig som Ramnäs bruks landbonde i Norrby. Mina sagesmän var ett par gubbar som hade väl reda på sig, bägge födda runt 1860- 70 - talen och från vaggan till graven Ramnäsbor: Ville Ram och P. A. From. Här står alltså två uppgifter mot varandra. Och eftersom jag betvivlar Rams och Froms utsago lika lite som Mergus, så vill jag förklara det hela med att Erlandsson under sin karriär och för omväxlings skull, bytt arrendeställe. Därav förstås att samma namn figurerar på två skilda fläckar på sockenkartan.

Det var förresten en pikant historia förknippad med denne Per Erlandsson. Eftersom den var av mytisk karaktär och sannolikt inte upptecknad och ar-

kiverad, misstänker jag att Mergus medarbetare inte har kläm på den heller. Och kanske inte har något emot att få den till livs.

Det förhöll sig nämligen så, berättades det, att under kolning på Grottskogen hade Erlandsson vänsterprasslat med en trollkona och som förfärande nog resulterat i en dotter, alltså en äkta bastard och som modern gett namnet Snorvipa. Eftersom moralen på den tiden var oändligt mycket mer värderad än nu, hade herr Erlandsson försatt sig i en knipa av nöden att kunna slingra sig ur. Han löste det hela elegant en smällkall vintereftermiddag på hemväg med häst och släddon efter något ärende på Grottskogen även då, och med trollkonan efterhängset iglande sig fast längst bak på åket, i det att han lämpade av fanskapet rakt i gapet på en uppdykande vargflock. Erlandsson var besväret kvitt. Och ulvarna stillade sin hunger.

Det där kom att sysselsätta min tankegång under senare delen av en oplane-rad kvällspromenad från Sura till Ramnäs (jag hade sumpat dagens sista rälsbusstur och beslöt att "blada" hem) i september månad för nästan 50 år sedan. Kommen så långt som till Ramnäs bryggeri så kunde jag ovan nattdimorna över ångarna och ådraget någotsånär skymta Sörby. Därvid fångade min tanke också in Norrby och Per Er-

landsson och hans kuckeliku på Grottskogen.
Resten av vägen ägnade jag ej något annat den minsta tanke. Jag var helt uppfylld av Erlandsson och trollpackan. Hemkommen till Brattheden så var

det inte långt till midnatt. Över Nadden uppåt Grottskogen gläfsste en räva. Eller var det kanske rentav Snorvipa, som ylade över sin föräldralöshet och att en ny och sagolös tid gjort sin intåg...

Saltsjöbadsvägen - "K-märkt" skylt

På vårt årsmöte i mars visade Boo Nilsson en serie intressanta diabilder från surabygden. En bild visade suras kanske äldsta bevarade vägs skylt - Saltsjöbadsvägen. Skylten står placerad strax invid Bruksgatan, norr om platsen där bruksskolan låg.

Saltsjöbaden var ett bostadsområde som låg en bit in på nuvarande brukets område, söder om Hjulverkstaden. Husen (5 st till antalet som låg på rad i östvästlig riktning) var flerfamiljshus med beigefärgad slät fasadputs. Själva saltsjöbadsvägen sträckte sig förbi gamla östura ända fram till sågen som låg vid Östersjöns norra strand. Den lilla stump som finns kvar av vägen är en 2,5 m bred asfalterad tillfartsled till cykelparkeringen vid brukets östra port.

Skylden, som har svart text på gul botten och sitter på ett rostigt rör, bör bevaras. Kan vi finna något naturvärde i denna skylt? Nej, inte ens en "ynka" blåslav har funnit "substratet" attraktivt. Men ett kulturellt värde har den och på eget bevåg i Naturskyddsföreningen K-märker vi härmed denna skylt!

Tom Sävström

Ringbarkade aspar i Kohagen

Enligt skötselplanen för Kohagens naturreservat skall lövskogen vid Magforsen glesas ur för att gynna den hassel som växer där. Därför har vi under vintern 95/96 ringbarkat en del asp inom området. När dessa träd dör skall de borthuggas. Vi avser på så vis att skapa luckor med hassel och där emellan spara partier för fri utveckling. Fördelen med ringbarkningen är att åtgärden förhindrar att asparna skjuter rotskott.

Spädstarr - förstafynd i Surahammars kommun

Under 1996 har ännu en ovanlig starrart hittats i kommunen, nämligen spädstarr *Carex disperma*. (Minns fyndet av skärmstarr 1995). Det var Ralf Lundmark som var ute på en inventeringstur och som överraskande gjorde fyndet i närheten av Djupramen i trakten av Usträngsbo. Den växer i kanten av ett sluttande översilat källkärr tillsammans med 10-talet andra starrarter, t.ex. repestarr *C. loliacea*. I litteraturen

ser man ibland omnämnt att dessa två starrarter gärna uppträder tillsammans. Spädstarr har en nordlig utbredning i Sverige och ramnäsfyndet kan ses som en sydlig utpostlokal.

I det aktuella kärret finns även en del annat trevligt i växtväg, bl.a. orkidéerna korallrot, spindelblomster och Jungfru Marie nycklar, den sistnämnda i stor mängd.

Gräsull *Eriphorum latifolium* - sällsynt i kommunen

Väster om Ramnäs, inte långt från Öfallsmossen, påträffade jag i slutet av juli ett litet bestånd av gräsull. Växtplatsen ligger nedan en ostsluttning

och är påverkad av översilande källvattnet. Gräsullen är lik ängsullen men är kraftigare och har bredare och kortare skalkblad än denna. Ett bra tips att skilja arterna åt ges i Krok & Almqvists flora; ängsullens axskäft är glatta medan gräsullens är sträva (känns lätt vid en strykning mot läppen).

Bland följearterna på fyndplatsen kan nämnas slätterblomma, omrot, blodrot och knagglestarr. Förresten; skarp uppmärksamheten då du träffar på knagglestarren *Carex flava* i markerna, jag tycker den är en bra indikatorart för bättre blomstermarker.

Tom Sävström

Ett kärt återseende

Lars Bsenko

För drygt nio år sedan, närmare bestämt den 24 augusti 1987, letade jag svamp i Lisjötrakten och fann då en för mig okänd spindling. Fruktkropparna var ganska små, hatten något klibbig och foten hade en avfasad basalknöl. Hattfärgen var nästan vitaktig, lamellerna svagt blåtonade och foten silkesglänsande och något blåtonad. Såsom det anstår en mykolog tog jag en smakbit av hatten och fann att den smakade starkt bittert. Med dessa karaktärer borde man kunna ge den ett namn och vid genomgång av min litteratur kom jag fram till att det borde röra sig om *Cortinarius caesiostamineus*, en spindling som vid denna tidpunkt ej ännu hade erhållit något svenskt namn. Jag skickade sedan några torkade exemplar till den norska specialisten på *Cortinarius*, Tor-Erik Brandrud, som i ett svar bekräftade min bestämning. Lokalen låg ca. 1 km. NO Lisjö, och 400 meter S Bovallen, och biotopen var en relativt ung, något tät blandskog av gran och björk med ett markskikt av barr och kortvuxen moss.

När jag några dagar senare sökte svamp i ett område kring Jobsbo återfann jag samma spindling i en liknande biotop. I en tidigare betad relativt ung blandskog med björk och gran, ca. 300 meter norr Jobsbo, ca. 400 meter SV

Rönningstorp, hittade jag flera fruktkroppar av den bittra spindlingen men eftersom jag på den tiden ej inventerade systematiskt noterade jag ej fyndet men lokalen fastnade dock i minnet vilket skulle visa sig värdefullt flera år senare.

Sedan 1987 har mycket hänt inom mykologin och medvetenheten om vissa svampars betydelse som indikatorarter för värdefulla biotoper har ökat. Detta har bl.a. resulterat i en publikation som innehåller en redogörelse av rödlistade växter i Sverige - Aronsson M, Hallingbäck T, Mattsson J-E (red.): Rödlistade växter i Sverige 1995. Artdatabanken, Uppsala. I denna står följande om *C. caesiostamineus* som fått det svenska namnet blekspindling: "Blekspindlingen är en relativt liten spindling tillhörande *Phlemacium*. Den har vitaktig eller ljus ockragul hattfärg, ofta svagt blåtonade skivor, kantad fotknöl och bitter smak. Arten växer både i löv- och barrskog, i sydsverige oftast under bok, men längre norrut i annan lövskog eller under gran. Den är sällsynt men känd från spridda lokaler från Skåne upp till Medelpad. Skogsavverkning kan utradera många av artens lokaler. HÄNSYNSKRÄVANDE."

Den 25 september i år besökte jag kanalbanken mellan väg 233 och Ströms-

holms kanal i Ramnäs. Innan man når banken passerar man en relativt ung blandskog och där ca. 400 meter SV Ramnäs bruk hittade jag några bleka svampar under en gran. Först trodde jag att det kunde vara någon fränskivling som växte i barmattan men när jag tog upp ett exemplar såg jag att foten som var glänsande hade en kantad basalknöl. Detta var en typisk *Phlegmacium* och en smakbit av hatten gav visshet - blekspindling. Ett återseende efter drygt nio år. Genast tänkte jag på fynden från 1987 och med erfarenheten att om en sällsynthet dyker upp, ett år, så är chansen stor att den finns även på andra lokaler detta år.

Dagen efter, den 26 september besökte Lena Sirén och jag området kring Rönningstorp, eftersom Lena hade sett en riklig flora av svamp i detta område. Tanken dök då upp att jag borde besöka lokalen från 1987 och se om blekspindlingen fanns där. Efter ett intensivt letande stod den där. På samma lokal som 1987 fanns ett flertal fruktkroppar och aldrig har väl en bitter smak smakat lika gott som då. Efter nio år var detta verkligen ett kärt återseende.

Dagen efter inventerade jag området kring Botvidstorp NNO Ramnäs. När jag gick igenom en biotop som påminde mycket om de biotoper där jag hittat blekspindlingen började jag söka mera systematiskt och försökte leta upp liknande närbiotoper som blekspindling hade hittats i. Under en gran i barmattan stod den där, visserligen bara ett exemplar, men dock helt lik de tidigare. Nu kom tanken på nytt att jag borde

söka efter den i ursprungslokalen, dvs. lokalen dvs söder Bovallen i Lisjö.

Dagen efter, den 28 september, begav jag mig till Lisjö för att söka finna blekspindlingen på den plats som jag fann den för första gången, nämligen den 24 augusti 1987. Denna gång fick jag verkligen söka systematiskt, men genom mina tidigare fynd så visste jag nästan exakt hur närbiotopen skulle se ut. När jag nästan givit upp så såg jag något blekt i barmattan och rysningar gick genom min kropp. Jag tog upp den och där var den igen, blekspindlingen, efter nio år och drygt en månad, det riktigt kära återseendet. I nio år har man letat och så finns den då på fyra olika lokaler. Den fråga man ställer sig är varför är den så blyg att det ska ta nio år innan man återser en gammal god vän. Kanske får jag vänta ytterligare nio år på ett återseende eller dröjer det arton år innan vi ses igen?

(Belägg från samtliga lokaler finns i mitt privata herbarium.)

Blekspindling. Teckn. Lars Bsenko